

25

Eörsi István

Vitaindító

1968-ról, demokráciáról az Emelt fővel vetítése után

Kc = 1968

Cim = Emelt fővel

men
men

Kedves barátaim, mielőtt erről a nagyon jó filmről és azokról a problémákról próbálnék néhány szót szólni, amelyeket bennem fölvet, el szeretném mondani egyetlen találkozásomat Rudi Dutschkéval. Nem '68-ban, hanem sokkal később történt. Nem tudom, melyik évben volt, amikor Rolf Birmant kiutasították Kelet-Németországból, azt hiszem '77-ben. Akkor ugyanezen a Technische Universität, a '68-as diákmozgalom központján, amelyet ma annyiszor láttunk a filmben, nagygyűlést rendeztek, amelynek vezérszónoka Rudi Dutschke volt. Birmant, emlékszünk rá, a kelet-német rendszer azért utasította ki, mert kritikai magatartást tanúsított – hogy finoman fejezzem ki magam. Abszolúte marxista alapról, de bírálta a rendszer alapjait. Azt bírálta talán, amit most úgy hallottunk megfogalmazva a filmben Erich Frichtől, a nagyszerű osztrák költőtől, hogy „Rudi meg én azt nem szeretjük a demokratikus centralizmusban, hogy a demokráciát elpusztította, és a centralizmust engedte csak érvényesülni”. Szóval, ezt a Birmant kiutasították, volt egy óriási nagygyűlés, és Rudi Dutschke beszélt. Most nem tudom fölidézni pontosan a szavait, nem is volna értelme, eleget hallottuk beszélni, és tudjuk körülbelül, hogy milyen világnézeti alapokon állt. Azt tudom mondani, hogy ekkora szónokot én még életemben nem hallottam, se előtte, se utána. A módszere az volt, hogy egészen lassan, halkán beszélt, mint hogyha egy matematikai problémát analízálna, ahol egyrészt neki is gondolkodnia kell a következő szón, másrészt az a célja, hogy mindenki meg is értsen, amire ő „nagy nehezen” rájött...És aztán, előadásának vagy hozzászólásának bizonyos pontjain egyszerűen fölemelkedett a hangja, a végén pedig már hatalmas hangerővel üvöltözött...fantasztikus erővel és magával ragadóan. Ezek a fölemelt hangú

pillanatai azonban mindig a tartalmilag legfontosabb mondanót fejezték ki. Nem formális szónoki fogások voltak ezek, hanem emocionális felerősítése annak, ami racionálisan már földolgozódott benne is meg a hallgatóságban is. Utána rövid ideig beszélgettem is vele...Jól fogadott, mivel mint Lukács György tanítványa mentem hozzá – és ő Lukácsnak nagy tisztelője volt. Meg is beszélünk egy következő találkozót, amire nem került sor, és nem nagyon sokkal később meghalt. Hát...már a halála is meglehetősen szimbolikus – a film ezt tapintatból elhallgatta. A film a tengert mutatta folyvást. Ez a tenger nyilvánvalóan a népi felbuzdulásnak, a tömeg-dühnek a szimbóluma volt, ennek kimeríthetlenségét, erejét fejezte ki. Dutschke, ennek a tengernek a lovasa, egy fürdőkádban halt meg, epilepsziás rohamban. Fürdőkádban érte a rosszullét, nem volt senki se otthon, nem tudott kijönni, és belefulladt egy kád vízbe. És úgy érzem, hogy ez szimbolikus jelentőségű: a '68-as mozgalom egyik vezéralakja, a tenger lovasa egy fürdőkádban végzi. Akárcsak maga a mozgalom, ha megállítjuk az időt, és felszínesen ítélkezve úgy gondoljuk, hogy egy végérvényesen lezárult időszakról van szó, amelynek soha, semmilyen értelemben nem lesz folytatása. 1968-ról szól ez a film, és annak előzményeiről. '68 egyformán volt fontos éve Kelet- és Nyugat-Európának. A fellendülés, a remények, a nekibuzdulások és a vereség szörnyű éve. Gyönyörű és szörnyű éve, mondjuk így. Hogy itt mi volt, azt mindnyájan tudjuk. Itt ugye a cseh, akkor még csehszlovák reformkommunista kísérlet levere se folyt. Ott pedig, főleg Párizsban és Berlinben, de Amerikában is, a diákmozgalmakat nyomták el erőszakosan. Ennek a két-fajta történelemnek nagyon sok eltérő vonatkozása van. Nagyon sok mindenben különböztek egymástól a közvetlen célkitűzések is, a harci módszerek is, az emberek mentalitása, történelmi élményei. De mind a kettőnek volt egy közös vonása: valamiképpen meg

akarták menteni, a jövő számára meg akarták újítani azt a meglehetősen, nem is meglehetősen, rendkívüli módon elrothadt és züllött képződményt, amit valójában létező szocializmusnak neveznek. Meg akarták menteni és meg akarták újítani. Nem azért, hogy elvi alapvetéseit ostobaságnak bélyegezték, hanem hogy megpróbálták visszavezetni az emberekhez az elveket, mozgalmakra építeni azt, ami már merő bürokrácia és hatalmi struktúra volt – itt. Amott pedig megpróbálták ennek a rendszernek a tanulságait hasznosítva, ezeket a hibákat elkerülve fölvenni a harcot az úgynevezett fogyasztói társadalom ellen. Lukács György, aki akkoriban 84 éves volt, de úgy látszik, szellemileg mégsem annyira csökkent értékű, mint ahogy ma az ügyeletes zsenik beállítani szokták...azt mondta, valami egészen új dolgot ismerve fel, hogy ez a világtörténelemben az első olyan forradalmi mozgalom – ezt a nyugati diákmozgalmakra mondta –, amelynek nem közvetlen osztályharcos célkitűzései vannak, és ahol nem osztályok állnak egymással szemben, hanem egyszerűen a fiatal értelmiség bejelentette, hogy nem óhajt egy meglévő gépezet kereke és csavarja lenni. Ez egy tökéletesen új helyzet – mondta ő akkor.

A film nagyon megerősíti ezt a megállapítást. Ez még nem analízis, hanem egy alapvető megállapítás. Engem legalábbis ez a film arról győzött meg, hogy Lukácsnak ebben a mondatában igaza volt. Egy olyasfajta felelőségteljes fiatalágot láttam itt, amely megpróbálja a problémákat, amelyek nyomják és szorítják, világméretben felfogni és megoldani. Nálunk ez most, hogy úgy mondjam, tökéletesen korszerűtlennek tetszik...Mi igyekszünk nemzeti keretek közt gondolkodni...De a legtöbb, amit teszünk, hogy szociáldemokraták vagy liberálisok vagyunk, és ilyenkor megpróbálunk nemzeti keretek helyett Európában gondolkodni, Európához fölzárkózva boldogulni. Ebben a filmben volt egy döntő mondat, mikor Rudi Dutschkeék fölismerték a nyugati világ felelőségét a harmadik világ sorsáért...Ezt nagyon fontos mondatnak tartom. Egyszer olvastam egy statisztikát egy szociológiai ta-

nulmányban arról, hogy, azt hiszem, a Volkswagen gyár Németországban 25 vagy 24 márkát fizet órábérben a munkásainak, Dél-Afrikában pedig 1,20-at ugyanazért a munkáért. Ez persze csak egy adat, de ha végiggondoljuk, akkor ma sem tudjuk teljesen jó lélekkel nézni, amikor a televízió éhenhaló emberek arcát mutatja nekünk...vagy olyan kisgyerekeket, akiknek nincs erejük a szemükre és szájukra telepedett legyeket elhessenteni. Mert ez azt jelenti, hogy a 20 márkányi különbségből, ami a német munkásoknak jut...mondjuk 1 márkányi vagy 50 pfennignyi még Magyarországra is eljut...A problémának, a világ helyzetének ez a globális felfogása igen impozáns. Lehet persze utópisztikusnak tekinteni. De a film végének volt még egy motívuma, ami arra int bennünket, hogy ha nem is most közvetlenül – mert most más dolgaink vannak esetleg –, de egyhamar mi se tudunk kitérni ezek elől a kérdések elől. Amikor Dutschke fia azt mondta, hogy 20-30 év múlva nem lesz életalapunk...Szóval, egy olyan világhoz óhajtunk fölzárkózni, és bizonyos értelemben szükséges is, hogy megpróbáljunk fölzárkózni, amelynek végső konzekvenciája az emberi élet ellehetetlenülése. Ezt tisztán kell látnunk!...Olvastam egy ökológiai esszében, hogy Ausztráliában a 60 év fölöttiek 50 százalékanak bórakja van. Ausztrália fekszik legközelebb a Déli sarokhoz – az ózonréteg elvékonyulásának következményei ott mutatkoznak a leghamarabb. Nem akarom ezt a témát folytatni, mindenki eleget olvasott, eleget tud erről. De egyszerűen olyan helyzetbe kerülünk, hogy rákényszerülünk – most már két ok is van: a harmadik világ és a környezet-szennyeződés –, rákényszerülünk arra, hogy világméretben is gondolkodjunk a problémáinkról, és ne csak azt nézzük, hogy hol szorít a cipő. A harmadik ilyen jellegű kérdésről, az atombombáról is szó esett a filmben. Cikkekben is megírtam, hogy ma már szovjet őrmesterek „Atombombát vegyenek!” feliratú tárgoncákat tolnak Ázsia piacain. A szomszédokban pedig ez a Karadzics nevű bűnöző azt mondja: „Ha az ENSZ elkezd bombázni Jugoszláviát, majd atombombával felelünk, mert manapság mi sem könnyebb, mint atombombát szerezni!” És még igazat is mond ezzel! Olvastam, hogy félmillió dollárért építhető olyan atombomba, amelyik befér egy nagyobb Mercedes csomagtartójá-

ba. Melyik snassz olajsejnek vagy Karadzicsnak nincs félmillió dollárja ilyen célokra?! Tehát az emberi civilizáció eljutott három területen is – még egyszer ismétlem: a harmadik világ, a környezetszennyeződés és az atomipar fejlődése folytán – egy olyan pontra, amikor egyszerűen rákényszerülünk, hogy egyetemes méretekben gondolkodjunk a sorsunkról.

Ezért tartom nevelésnek és – bocsánat a kifejezésért – a kor feneke alatt lévőnek azt a szempontot, amely most, mondjuk Balatonszárszón kihirdeti, hogy csak népben, nemzetben lehet gondolkodni. Ezek a kérdéscímek demokratáciáról, a polgári demokráciák által kidolgozott liberális formákról. Ők azon a véleményen vannak – hallottuk, bizonyították is több ponton –, hogy ezek a demokratikus formák merőben formálisak, és fel kell őket váltani más demokratikus képződményekkel. Most kényyszerülök arra, hogy magammal együtt – bár nem tartozom a '68-as nemzedékhez, öregebb vagyok, az '56-os nemzedékhez tartozom, de '68-at is elég aktívan éltem végig –, erről az egészről bírálatot mondjak, ami önbírálat is mostani magammal szemben. Én elismerem ennek a kritikának a jogosságát, úgy gondolom, hogy a polgári demokrácia képmutató és formális. Most nemrégiben, két hónappal ezelőtt öltek meg teljesen hasonló módszerekkel, mint amit itt látunk, egy vasúti pályaudvaron egy vörös gardistát. Egyszerűen 4 centiről halántékon lőtte egy különítményes rendőr. Raabe, aki Dutschke mellett a második legnagyobb vezetője volt a '68-as német mozgalomnak, ezt nevezte „Lynch Justiz”-nak, lincsbíráskodásnak. Most is vannak rá példák. És ha belebukik is a főügyész, von Straale úr, és a belügyminiszter helyett egy másik jön is... az a másik még jobboldalibb, mint az első volt. Lehetne tehát bíráltni továbbra is Rudi Dutschke szellemében ezt a demokráciát... – de az a baj, és itt következik a kritika és önkritika, hogy egyelőre még senkinek sem sikerült olyan intézményrendszerrel javasolni helyette, ami nemcsak szép és logikus, hanem működik is. Az önigazgatás, '68-nak ez a szent jelszava nem jött be eddig, és nem alakult ki olyan összefüggő gazdasági nézet sem, amelyik a polgári demokráciák gazdasági alapját, a szabad piacgazdaságot mással helyettesítette volna. A tervgazdaság vicclapok-

ba való már, legalábbis a tervgazdaság eddig megvalósult elképzelései. Itt tehát azzal a problémával nézünk szembe, hogy Dutschkeék jogosan bíráltak valamit, ami helyett – legalábbis az én eddigi, igen gyér ismereteim szerint – jobb, nem szebb, hanem jobb, járható realista javaslat nem futott be. A marxizmus legnagyobb kudarca nem az elemzési módszere, amelynek történetiségét, dialektikus szemléletét és materializmusát továbbra is nagyon sok ponton használhatónak tartom, hanem az, hogy megítélésem szerint összeomlott a jövőképe. És az új szocialista elméletek eddig nem tudtak jövőképpel szolgálni. A mi világunk és aközött, amelyben két órán át bolyongtunk, most az a döntő különbség, hogy ott egy kifejelet, minden ízében megérett, sőt túlérett demokratikus forma rothadásáról kapunk hírt. Nálunk ez a forma még ki sem alakult, helyette egy sokkal kezdetlegesebb, centralizált etatista rendszerrel van dolgunk, egy olyasfajta jobboldali, parancsuralmi képződménnyel, amely baloldali frazeológiával leplezte igazi lényegét. Ehhez a centralizált, etatista felépítéshez képest a polgári demokrácia a maga összes hazugságával és képmutatásával együtt: haladás. Ezt bizonyítja különben főhősünk sorsa is. Mert Rudi Dutschke ezt a mozgalmat Kelet-Németországban nem bontakoztathatta volna ki, és ott nem valamilyen söpredék sajtó által megbolondított ember lőtte volna koponyán, hanem már jókor, egy-két moccnás után börtönbe került volna. Tehát Dutschkeék kapitalizmus-kritikája számára is csak Nyugaton volt lehetőség – bár tragikus lehetőség, mert látjuk, hogyan végződött... –, és ez jelzi a két rendszer közötti különbséget. Ha a szabadság fokát azon mérjük, hogy egy adott rendszer milyen mennyiségű és milyen minőségű alternatívákat kínál fel, akkor azt kell mondanunk, hogy a polgári demokrácia minden rothadtságával együtt több és értékeesebb alternatívát kínál föl, mint a sztálinizmus, vagy a megreformált sztálinizmus legkülönbözőbb fajtái, beleértve a kádárizmust is. Most szeretnék még néhány dolgot mondani azonban arról is, amiről itt szó esett. Énnekem az összes szereplő között az egyik legszimpatikusabb ember Ulrike Meinhof volt. Aki most Ulrike Meinhof értékelését '68-ról, az utcai harcok és az utcai tüntetések ésszerűségéről meghallgatta, egy végtelenül józan, kiegyensúlyozott embert látott, akinek igazából egyetlen szavába sem lehet belekötni. Azt mondja, hogy ha a tévé másoké, a rádió másoké, a sajtó másoké – ki kell mennünk az utcára! Nem azért, mert ez jó nekünk. Meg is vernek, gázzal spriccelnek össze. De hát nincs más módunk arra, hogy kifejezzük akaratomkat. Most mi történik akkor, amikor belelőnek ennek a mozgalomnak a vezetőjébe, amikor vérbefojtják vagy elfojtják ezt a mozgalmat? Amikor olyan törvényeket hoznak, amelyek lényegében az utcáramenést is lehetetlenné teszik? Akkor megkez-

dődik egy adott nemzedék és mozgalom felbomlása. Egy része rövid időn belül belesimul a rendszerbe. Ma részben '68-asok vezetnek Amerikát is... és Németországot is. Más része megpróbál a legalitás talaján maradva harcolni régi céljaiért. Azt hiszem, Németországban a Zöldpárt legértékesebb tagjai ezek közül kerülnek ki. De egyremásra, folyvást érezniük kell, hogy egy apadó vizet próbálnak felkorbácsolni, hogy a belátható jövőben nincsenek valódi esélyeik. És még azt is tudniuk kell, ha netán valamilyen történelmi fordulat folytán igazi nagy erővé válnának, akkor a rendszer erőszakos módon majd megpróbál velük is éppúgy elbánni, mint annak idején a '68-asokkal.

Ulrike Meinhof életútját megítélem szerint az a felismerés teszi olyan tragikussá, hogy ez a rendszer oly mértéktelenül erős, hogy nem lehet törvényesen szembeszállni vele. Ez a terroristák '68 utáni első nagy nemzedékének igaz felismerése. Igaz felismerés alatt én azt értem, hogy ez a rendszer valóban olyan erős, hogy még ha tömegbázisra tesz is szert az ellenzék, akkor se tudja megdönteni. Tudjuk, hogy De Gaulle előkészítette szükség esetére a katonai beavatkozást Párizsban. Szerencsére a kommunista párt és a többi baloldali párt elárulta a diákfelkelést, úgyhogy nem kellett neki ezt a csúnya lépést megtennie, megmaradt a vita Bloch felesége és Gollwitzer között, megint nagyon-nagyon fontos. 20-30 éve életem egyik legfontosabb témakörét érinti, mert hát ha nem jutottam volna én is Gollwitzer álláspontjára, nevezetesen arra – bár nem vagyok Krisztus tanítványa –, hogy csak az elnyomásnak használom az erőszakkal, akkor kétségbeesésemben valószínűleg én is megkerestem volna az erőszakos fellépés valamilyen formáját már '56 után is, '68 után pedig még inkább. Most itt állunk egy olyan nemzedékkel, amelynek egyik rétege erkölcsi idealizmusában olyan útra lépett, amely megítélésem szerint káros volt, megerősítette a német állam autoritárius jellegét; az antiterrorista különítmények most is eljártsszák a maguk szerepét. A törvényhozásban is érzékelhető az ellenhatás. A bírói gyakorlatban mindmáig az a helyzet, hogy ha valaki ledob egy vietnait a tizennyolcadik emeletről, két évet kap felfüggesztve; de ha lelő egy államügyszert, akkor kap három életfogytiglant, meg még 16 évet... ráadásul elveszti a politikai jogait, sőt, a vagyonát is. Ebből is láthatjuk tehát, hogy néz ki körülbelül az állam semlegessége mondjuk Németországban, az igazságszolgáltatás terén. Ezek nem túlzások, ezek valódi példák. A nemzedék egyik része tehát idealizmusból keveredett zsákutcába. A mostani terroristákat már nem is ismerem annyira, de nem hiszem, hogy azon az elvi szinten állnának, mint Meinhofék. Tehát a terroristák zsákutcába keveredtek, míg a nemzedéknek a másik része beilleszkedett. Egy har-

madik pedig megpróbálja a legalitás adott keretei között, meglehetősen rossz helyzetben folytatni a harcot. Utoljára a Zöldek még a Parlamentbe se jutottak be. Most talán jobban fognak állni. De a helyzetük így is meglehetősen reménytelen. Végezetül azt szeretném mondani, hogy azért tértem ki erre a nagyon nagy különbségre, ami a mi helyzetünk és a németek helyzete között volt 88-ban, amikor ez a film készült, s van még talán ma is... mert semmiképp sem szeretném, hogyha ebből a meglehetősen keserű és tanácstalan bevezetőből – melyet remélem, beszélgetés fog követni – azt a következtetést vonná le bárki is, hogy én jelenleg nem a demokratikus formák... megerősítését tartom a legfontosabb feladatnak. Sajnos, én sem látok más lehetőséget, mint egy piacgazdaság felépítését a szociális szempontok maximális beépítésével. Főként most nem, amikor már majdnem nyíltan kimondódik a terv: választások helyett jobb volna talán valamilyen más megoldást találni a hatalom megtartására. Nálunk a demokratikus formák gyöngülése jelenleg nem a baloldali mozgalmaknak, hanem csakis a fasisztoid elemeknek kedvez. Abban a pillanatban, amikor ki lehet mondani: „a demokratikus jogállam hazugsága”, és ezt tapsvihar fogadják... Amikor egy olyasfajta választási koalíciót akarnak kötni, amelyik ennek a tapsviharnak a jegyében születik meg... Tehát most, amikor a valóban demokratikus választásnak, amely nyilvánvalóan eme kormánykoalíció bukását hozná, az alternatívájaként kezd kirajzolódni... egy ilyesfajta állampuccs-terv – különösképpen azt mondom, hogy a demokratikus formák erősítése alapvető kötelessége valamennyi olyan embernek, aki a fejlődésünket szívén viseli. De közben ezen a filmen is gondolkodnunk kell, mert nemcsak a közvetlen jövő, hanem remélhetőleg egy hosszabb jövő áll előttünk. És a közvetlen feladatokkal együtt gondolkodnunk kell azon is, hogyan tudnánk túllépni saját közvetlen céljainkon. Egy ilyesfajta gondolkodás a legfőbb tanulság számomra ebből a filmből. Köszönöm szépen.